

ΚΡΙΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΠΛΑΙΣΙΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Μανόλης Αγγελίδης

1. Εισαγωγικά

Τα τελευταία χρόνια, σε σχέση με ζητήματα που έθεσε η κρίση των κοινωνικών πολιτικών, έχει αναπτυχθεί ένας θεωρητικός προβληματισμός, με κύρια αναφορά στα προβλήματα συγκρότησης πλαισίων δικαιωμάτων σε σύγχρονες κοινωνίες. Προκειμένου να προσεγγίσουμε κριτικά τον προβληματισμό αυτό είναι αναγκαίο να λάβουμε υπόψη μας δύο σημεία.

Πρώτον: στον ιστορικό ορίζοντα της αστικής κοινωνίας η έννοια του κράτους είναι συνδεδεμένη με την ιδέα της γενικής ρύθμισης. Τη σύνδεση αυτή θεωρεί αναγκαία η πολιτική θεωρία του κλασικού φιλελευθερισμού προκειμένου το πράττειν των ατόμων να αναπτύσσεται σε θεσμούς ελευθερίας και ισονομίας, διασφαλισμένο από την αυθαιρεσία της προνομιακής εξουσίας. Σε σχέση ακριβώς με θεσμούς ελευθερίας και ισονομίας κατανοείται και η συγκρότηση πλαισίων ατομικών δικαιωμάτων με ισχυρό πυρήνα την εξασφάλιση της ατομικής ιδιοκτησίας. Η ένταξη του δικαιώματος της ατομικής ιδιοκτησίας στο συντακτικό πλαίσιο Πολιτείας, με βάση αρχές «ελευθερίας» και «ισονομίας», εθεωρείτο ότι εξασφάλιζε ταυτόχρονα και ουσιώδεις όρους κοινωνικής αναπαραγωγής, καθότι η «κτήση» αποχωριζόταν από νομικοπολιτικά δικαιώματα αναγκασμού, ενώ η δεσμευμένη εργασία μετατρέποταν σε αδέσμευτη¹. Σε επίπεδο συγκρότησης πολιτικού συστήματος, η παραπάνω ένταξη της ατομικής ιδιοκτησίας σε συντακτικό πλαίσιο Πολιτείας αντιστοιχεί σε οριοθέτηση πολιτικών δικαιωμάτων στη βάση του σχήματος ατομική ιδιοκτησία-φορολογία-αντιπροσωπεία-πρόσβαση στις διαδικασίες παραγωγής των νομικών ρυθμίσεων.

Δεύτερο: με την ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας το 19ο αιώνα και τη γέννηση του «κοινωνικού ζητήματος» τίθεται σε αμφισβήτηση η επάρκεια του παραπάνω πλαισίου ως προς την εξασφάλιση όρων κοινωνικής αναπαραγωγής, δεδομένου ότι αυτή πραγματοποιείται μέσα από το χωρισμό της αδέσμευτης εργασίας από τα μέσα αναπαραγωγής της. Ο χωρισμός αυτός θεωρείται ότι δεν διασφαλίζει την κοινωνική εργασία (απελή της κοινωνικής ουσίας), ενώ συνάμα, σε αναφορά με αυτόν, οι αρχές της «ελευθερίας» και της «ισονομίας» προσδιορίζονται από την κριτική ως όροι της

1. Πρβλ. ιδιαίτερα τη lockeanή θεωρία της ιδιοκτησίας στο John Locke, «Two Treatises of Government», (ed.) Peter Laslett, Cambridge University Press 1980, II, V §§36, 37, 38, 40, 42, 43.

«ανταλλαγής ισοδυνάμων», οι οποίοι συγκροτούνται στην «επιφάνεια» της αστικής κοινωνίας και συγκαλύπτουν την εκμετάλλευση της δύναμης της εργασίας². Σε αναφορά με την ανάπτυξη αυτή τίθεται το ζήτημα της εκτεταμένης μεταρρύθμισης του πολιτικού συστήματος (καθολική ψηφοφορία), καθώς και της νομοθετικής κατοχύρωσης των δικαιωμάτων της εργασίας, με αφετηρία τη ρύθμιση του μεγέθους της εργάσιμης ημέρας³.

Η εν πολλοίς σχηματική αυτή ιστορικο-θεωρητική αναδρομή, μέσα από την οποία επιχειρείται η προσέγγιση ζητημάτων γένεσης και αναπροσδιορισμού πλαισίων ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, αποτελεί το υπόστρωμα μιας αντίληψης, στα πλαίσια της οποίας τα ζητήματα αυτά κατανοούνται σε αναφορά με το κεντρικό πρόβλημα της σχέσης *ατομικής ιδιοκτησίας κοινωνικής εργασίας* κατά την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας σε σύγχρονες κοινωνίες. Στα πλαίσια της προσέγγισης αυτής αναπτύσσεται ένας προβληματισμός πάνω σε κριτήρια αξιολόγησης πολιτικών ανάλογα με το βαθμό της παρεχόμενης υποστήριξης προς ρυθμίσεις που διασφαλίζουν την κοινωνική εργασία, όπως επίσης και πάνω σε κριτήρια αξιολόγησης πολιτικο-θεωρητικών επιχειρημάτων ανάλογα με το βαθμό υποστήριξης της κοινωνικής αρχής.

Είναι δυνατό τώρα να στραφούμε στην εξέταση σύγχρονων πολιτικο-θεωρητικών επιχειρημάτων, τα οποία αναπτύσσονται με άξονα την επιβεβαίωση του «απόλυτου» χαρακτήρα της ατομικής ιδιοκτησίας, και ταυτόχρονα συνοδεύονται από την περιγραφή «πλαισίων» τα οποία θεωρείται ότι υλοποιούν τα αιτήματα αποκατάστασης των δικαιωμάτων ατομικής ιδιοκτησίας, περιορίζοντας έτσι το πεδίο εφαρμογής της κοινωνικής αρχής.

2. Το «ελευθεριακό» Επιχείρημα

Πυρήνας του γνωστού και ως «ελευθεριακού» (libertarian) επιχειρήματος είναι η συγκρότηση του δικαιώματος της ατομικής ιδιοκτησίας ως απόλυτου. Κάθε απόπειρα σχετικοποίησης του δικαιώματος αυτού θεωρείται ότι συνιστά «προσβολή» (aggression). Ως απόπειρα σχετικοποίησης του δικαιώματος αυτού δεν θεωρείται μόνο η αναγνώριση κοινωνικών δικαιωμάτων (κοινωνική αρχή), αλλά και η διαφοροποίησή του από το πλαίσιο εκείνο που το ορίζει ως «ανθρώπινο δικαίωμα», ως δικαίωμα που προσιδιάζει στη φύση του ανθρώπου· ειδικότερα δε από το πλαίσιο εκείνο που ορίζει ως δικαίωμα του ανθρώπου εκείνα που αντιστοιχούν σε αρχές *δημοσιότητας εν γένει*. Υποστηρίζεται έτσι ότι «... το ανθρώπινο δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου είναι απλώς το δικαίωμα ιδιοκτησίας να νοικιάζει κανείς μια αίθουσα διαλέξεων..., το ανθρώπινο δικαίωμα της ελευθερίας του τύπου είναι

2. Πρβλ. ιδιαίτερα τη μυρική κριτική στο Κ. Μαρξ, «*Το Κεφάλαιο*», том. Α', μετ. Γ. Σκουριώτη, Αθήνα 1957, και ενδεικτικά σελ. 163 όπου η «ελευθερία» και η «ισότητα» συνδέονται με τη «σφαίρα της κυκλοφορίας ή της ανταλλαγής των εμπορευμάτων». Βλ. επίσης Κ. Ψυχολαίδη, «*Η υλιστική θεωρία της "δικαιής" ιδιοκτησίας*», στο Ν. Αλμπράντης, κ.ά., «*Μελέτες για μια κριτική θεωρηση του δικαίου*», Σάκουλας, Θεσ/νίκη 1985 και Μ. Αγγελίδη, «*Προβλήματα πολιτικών ρυθμίσεων της κοινωνικής εργασίας*», στον J.S.Mill και στον Κ. Μαρξ, *Τετράδια*, τ.21, Χειμώνα '88-89.

3. Πρβλ. ιδιαίτερα την όψιμη κφεξίμιστική προβληματική στο J.S. Mill, «*Representative Government*», στο J.S. Mill, «*Utilitarianism, Liberty, Representative Government*», (ed.) H.B. Acton, J.M.Dent and Sons, London 1972, ιδιαίτερα κεφ. VIII. Βλ. επίσης Κ. Μαρξ, «*Το Κεφάλαιο*», том. Α', ιδιαίτερα Κεφ. Η.

το δικαίωμα ιδιοκτησίας να αγοράζει κανείς τα υλικά κι έπειτα να τυπώνει φυλλάδια ή βιβλία και να τα πουλάει σε εκείνους που επιθυμούν να τ' αγοράσουν»⁴

Η αναγωγή αυτή δικαιωμάτων στον απόλυτο τύπο του δικαιώματος της ατομικής ιδιοκτησίας αφαιρεί σε πρώτο στάδιο από την ιστορικότητα των κοινωνικών χωρισμών σε σχέση με τους οποίους συγκροτούνται πλαίσια ατομικών δικαιωμάτων (ατομική ιδιοκτησία-φορολογία-δημοσιότητα προ-υπολογισμού-συναίνεση), και σε δεύτερο στάδιο δεν κατανοεί τη σύνδεση των χωρισμών αυτών με όρους αναπαραγωγής της κοινωνίας. Έτσι, σε αναλογία με τις ιδιότητες των ατόμων (ικανότητες, υγεία, ομορφιά), θεωρείται ότι «η γη και οι φυσικοί πόροι δίδονται στα άτομα και όχι στην "κοινωνία"», η οποία θεωρείται ότι «αποτελεί αφαίρεση που δεν υπάρχει στην πραγματικότητα»⁵. Το ενδιαφέρον στο πολιτικο-θεωρητικό αυτό επιχείρημα είναι ότι στην κοινωνική απροσδιοριστία του ατομικού πράττειν θεμελιώνεται ο αναπροσδιορισμός της σχέσης πολιτικής οικονομίας στη βάση του αναπροσδιορισμού αυτού η έννοια της πολιτικής κατασκευάζεται ως έννοια «απορρύθμισης» των πλαισίων που ορίζουν τις διαδικασίες της κοινωνικής αναπαραγωγής.

Αυτό εμφανίζεται ιδιαίτερα στην παρουσίαση και περιγραφή πλαισίων μέσα στα οποία θεωρείται ότι είναι δυνατόν να υλοποιηθεί το «ελευθεριακό» πρόγραμμα. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι λειτουργίες του κράτους κατ' εξοχήν δημόσιου χαρακτήρα, οι οποίες θεσμοποιούνται σε αστυνομία, δικαιοσύνη και νομοθεσία, και οι οποίες έχουν τεθεί ιστορικο-θεωρητικά ως όροι συστάσεως αστικής κοινωνίας, είναι αναγκαίο να «ξαναδοθούν» στην κοινωνία, ώστε μέσα από διαδικασίες αγοράς και σε αναλογία με μοντέλο «ασφαλιστικών» εταιριών να γίνουν αποδοτικές. Θεωρείται ότι με τον τρόπο αυτό θα έχουμε μια αγορά για υπηρεσίες αστυνομίας και δικαιοσύνης, στην οποία θα προσφύγει ο κάθε καταναλωτής για να βρει το δίκιο του. Είναι δυνατό να υπάρχουν πολλές τέτοιες «υπηρεσίες» κατά το πρότυπο των ασφαλιστικών υπηρεσιών. Ως ελάχιστη δε συνθήκη αποτροπής των μη επιθυμητών συνεπειών του ανταγωνισμού μεταξύ υπηρεσιών που εν τέλει κατέχουν όπλα (ιδιωτικές αστυνομίες), είναι η αναγνώριση του γεγονότος ότι η υπέρβαση των ορίων του ανταγωνισμού θα απέβαινε καταστροφική για το ίδιο το πράττειν των ατόμων. Η ελάχιστη αυτή συνθήκη υποστηρίζεται από την παραδοχή «ενός νομικού κώδικα, αναγκαίου να θέτει με ακρίβεια τις γενικές κατευθύνσεις για τα ιδιωτικά δικαστήρια»⁶. Πρόκειται ουσιαστικά για την επανάληψη του χομπσιανού επιχειρήματος της ειρήνευσης, ότι προκειμένου να είναι διασφαλισμένο το εγωιστικό πράττειν των ατόμων είναι αναγκαία η αποδοχή από αυτά ορισμένων ελαχίστων δεσμευτικών πλαισίων, τα οποία συγκροτούνται σε αναφορά με τα στοιχεία της εντοπισμένης σε μια ξεχωριστή από την κοινωνία σφαίρα βίας.

3. Το Επιχείρημα του «Ελαχίστου Κράτους»

Συναφές προς το «ελευθεριακό» επιχείρημα είναι και το επιχείρημα του «ελαχίστου κράτους» (minimal state). Ουσιώδες χαρακτηριστικό του επιχειρήματος αυτού είναι ο αναπροσδιορισμός της έννοιας του κράτους κατά τρόπο ώστε να συγκροτηθεί ως απηλλαγμένο αναδιανεμητικών λειτουργιών.

4. Πρβλ. Murray N. Rothbard, «For a New Liberty: The Libertarian Manifesto», University Press of America, Lanham 1978, σελ. 43 και 68-69.

5. Πρβλ. στο ίδιο, σελ. 34-35 και 37-39.

6. Πρβλ. στο ίδιο, σελ. 227, και ιδιαίτερα Κεφ. 12.

Η ανακατασκευή της έννοιας του κράτους, στα πλαίσια του επιχειρήματος αυτού, προϋποθέτει την αποδοχή θεμελιωδών υποθέσεων της κλασικής πολιτικής θεωρίας, τις οποίες στη συνέχεια θέτει ως ερμηνευτικά της πλαίσια. Ιδιαίτερα, αποδέχεται τη λοικιανή υπόθεση μιας αρκτικής φυσικής κατάστασης, την οποία ωστόσο ανακατασκευάζει κατά τρόπο ώστε να αποσυνδεθεί η παραγωγή κανόνων από το δεσμευτικό φυσικοδικαιικό πλαίσιο που έχει θέσει η ίδια η πολιτική θεωρία. Έτσι, η λοικιανή υπόθεση της φυσικής κατάστασης μετασκευάζεται ώστε να αντιστοιχεί στον τύπο της λεγόμενης «εξήγησης κατά την υπόθεση του αόρατου χεριού» (*invisible hand explanation*)⁷. Πρόκειται ουσιαστικά για την αναγωγή της λοικιανής υπόθεσης σε πλαίσιο αιτιακών σχέσεων, στο οποίο τα άτομα, προκειμένου ν' αποφύγουν αρνητικές συνέπειες του πράττειν τους, συγκροτούν κατά το πρότυπο ασφαλιστικής εταιρίας «ενώσεις προστασίας», οι οποίες προσφέρουν σ' αυτά υπηρεσίες προστασίας από προσβολές άλλων ατόμων. Σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης του ατομικού πράττειν και μέσα από τις «τριβές» μεταξύ των «ενώσεων προστασίας» αναδύεται μια «κυρίαρχη ένωση προστασίας», στην οποία ενδέχεται να μη συμμετέχει ένας αριθμός ατόμων. Γύρω από το πρόβλημα των «ανεξάρτητων», οι οποίοι δεν επιθυμούν να συμμετέχουν στην «κυρίαρχη ένωση προστασίας», αναπτύσσεται ένας προβληματισμός που αφορά το «ηθικό στάτους, σε πλαίσια φυσικής κατάστασης, των τυπικών δικαιωμάτων και των απαγορεύσεων σε σχέση με δραστηριότητες που περικλείουν κινδύνους(...)»⁸. Σε σχέση με τον προβληματισμό αυτό κατασκευάζεται η έννοια της «αποζημίωσης», στη βάση της οποίας οι «ανεξάρτητοι» αποζημιώνονται για την απαγόρευση που τους επιβάλλεται να μην ασκήσουν ένα δικαίωμά τους (π.χ. το δικαίωμα να βρουν μόνοι τους το δίκιο τους), εφόσον η άσκηση αυτή του δικαιώματός τους περικλείνει κινδύνους⁹.

Το ενδιαφέρον στο πολιτικο-θεωρητικό επιχείρημα του «ελαχίστου κράτους» βρίσκεται στο ότι η σχετικοποίηση των δεσμευτικών για τη λογική παραγωγή της γενικής ρύθμισης υποθέσεων της λοικιανής θεωρίας, και η εισαγωγή της αρχής της αποζημίωσης, είναι συνδεδεμένες με μια προβληματική διάσπασης και αναπροσδιορισμού πλαισίων κοινωνικών δικαιωμάτων σε σύγχρονες κοινωνίες. Ειδικότερα, θεωρείται ότι δεν είναι δυνατόν να συγκροτηθούν πλαίσια δικαιωμάτων σε σχέση με μια έννοια «αγαθού», διότι τότε το status τους θα είναι «παράγωγο» (θα εξαρτάται δηλαδή από τον επιδιωκόμενο σκοπό) και όχι «πρωτογενές»¹⁰. Η κατασκευή των δικαιωμάτων ως «πρωτογενών» θεωρείται ότι θεμελιώνει το «απαρβίαστο» του προσώπου και επιπλέον ότι δεν παρέχει κάλυψη σε επιχειρήματα «παραβίασης του προσώπου χάριν μεγαλύτερου κοινωνικού αγαθού»¹¹. Η κάλυψη αυτή δεν είναι δυνατόν να παρασχεθεί για το λόγο ότι θεωρείται ότι «δεν υπάρχει καμιά κοινωνική οντότητα που να έχει ένα αγαθό το οποίο θα υποστεί θυσίες χάριν του δικού του καλού. Υπάρχουν μόνο άτομα, διαφορετικά άτομα, με τις δικές τους ατομικές ζωές. Χρησιμοποιώντας κανείς τα άτομα αυτά για να οφεληθούν άλλα, τα χρησιμοποιεί και οφελούνται τα άλλα. Τίποτα περισσότερο»¹².

Σε σχέση ακριβώς με την ιδέα αυτή της κοινωνικής απροσδιοριστίας του ατομικού πράττειν

7. Πρβλ. Robert Nozick, «Anarchy, State and Utopia», Blackwell, Oxford 1980, σελ. 18-22.

8. Πρβλ. στο ίδιο, σελ. 56.

9. Πρβλ. στο ίδιο, σελ. 88.

10. Πρβλ. στο ίδιο, σελ. 28.

11. Πρβλ. στο ίδιο, σελ. 32.

12. Πρβλ. στο ίδιο, σελ. 32-33.

συγκροτείται η έννοια του «ελαχίστου κράτους», στην οποία το μόνο που απομένει μετά από την αφαίρεση των «αναδιανεμητικών λειτουργιών» είναι ένας ισχυρός πυρήνας αναγκασμού. Ωστόσο, κι αυτός ακόμη ο πυρήνας που απομένει, ο οποίος ουσιαστικά αντιστοιχεί σε εξασφάλιση όρων ειρήνευσης, προϋποθέτει προκειμένου να συγκροτηθεί μιαν έννοια «κοινωνικού συμφέροντος».